

## Entre la pedagogia, la mística i l'espiritualitat. Reflexions a propòsit d'una compilació periodística del professor Josep Otón

Isabel Vilafranca\*

Josep Otón, *Despertar. La mística de lo cotidiano*. Bilbao, Sal Terrae, 2023, 158 pàg.

Amb un registre més mediàtic del què l'autor del llibre, Josep Otón Catalán, ens té acostumats, es troba una compilació d'articles periodístics publicats sota el títol *Despertar. La mística de lo cotidiano*. Es podria afirmar que aquest recull navega entre un assaig literari, un llibre de prosa mística a partir de l'experiència quotidiana o, altrament, una obra de pensament pedagògic que pivota sobre l'atenció com a categoria educativa. Malgrat no aconsegueix estrictament i completament els requisits dels tres tipus de literatura esmentats, gaudeix d'ingredients propis de cadascun d'ells i d'una sàvia i harmoniosa mescla i fusió de tots.

Al llarg de les pàgines d'aquesta obra, el professor Otón aborda diverses qüestions de forma més o menys transversal, si més no, més o menys explícita. Els textos estan agrupats al voltant de vuit grans eixos temàtics que coincideixen amb l'índex dels capítols. A saber, la interioritat, la societat, la solidaritat, la natura, el món, l'Església, el celebrar i, per últim, l'espiritualitat. Com es pot observar d'aquesta gradació, el recorregut comença per «un mateix» (interioritat), s'adreça cap al «nosaltres i l'entorn» (societat, solidaritat, natura, món), per assolir l'espiritualitat, passant per la litúrgia (església i celebrar). Per tant, va del «jo», de l'individu, a la «comunitat», a l'alteritat i a l'Alteritat, per a tornar al primer, però transformat espiritualment. Tal com va anunciar el *Catecisme de l'Església*

*Catòlica*, l'any 1992, a la primera part versada en la Professió de la fe, «Crec»–«Creiem», per bé que la fe és un acte personal, una resposta lliure, individual i total al do diví, no és un fet aïllat sinó que es dona i manté viva al si d'una comunitat de creients. Però, no avancem conclusions i tornem a l'esplèndid text que el Dr. Otón ens ofereix.

Enllà de l'estructura, enceta l'obra una breu introducció en què s'explica la relació entre mística i quotidianitat. Això és, entre el que esdevé i el que transcendeix, entre el que és perceptible i allò imperceptible, entre la realitat i l'inefable, a saber, entre la plenitud de la revelació derivada de l'encarnació de Déu, a través del seu fill Jesucrist, i l'eternitat i transcendència del Pare Creador. Heus aquí la dialèctica transformadora, la navegació entre antinòmies que ens conviden a *Despertar*, a sortir de la nostra caverna i veure el sol per si mateix – en termes platònics –, a deixar-nos sorprendre i restar atents i amatents al que ens envolta i succeeix al nostre entorn diari i quotidià, sigui més pròxim o llunyà.

En definitiva, l'anhel que ens mou a transcendir la nostra individualitat, el nostre solipsisme i ens permet comprendre el misteri. Ras i curt, aquesta és la metàfora del títol de l'assaig que tenim entre mans, la invitació a desvetllar-nos, a deixar enrere la somnolència i el que és aparentment obvi per endinsar-nos en la veritat, la

(\*) Isabel Vilafranca (Universitat de Barcelona). Adreça electrònica: [ivilafranca@ub.edu](mailto:ivilafranca@ub.edu)  
doi.org/10.1344/TempsEducacio2024.67.21

ISSN (format paper): 0214-7351. ISSN (format digital): 2014-7627

Creative Commons Reconeixement-NoComercial 4.0 Internacional (CC BY-NC 4.0) – © els autors, 2024

bellesa i el sagrat que s'amaguen tant a les tasques rutinàries com a les coses ordinàries. I aquí rau, ni més ni menys, la clau de l'itinerari místic o mistagògic.

D'entrada, sota el títol d'«Interioritat», al primer capítol l'autor ens guia per un traçat que porta des de la cruïlla d'un camí –al·legoria de la disjuntiva entre les tasques programades de la monotonia diària i la irrupció d'allò inesperat, que ens obliga a prendre una decisió i responsabilitzar-nos amb valentia– fins a la llum de la nit –bressol de les nostres incerteses, angoixes i pensaments íntims. En aquest camí, l'escriptor discorre per temes aparentment banals i trivials, però que, a la llum de la meditació interior, esdevenen substancials i plens de significat. A tall d'exemple es podrien citar la qüestió de la immortalitat, raonament al voltant del talent artístic de la desapareguda soprano Montserrat Caballé, o de la finitud del temps, a propòsit de la primavera, entre d'altres.

Al seu torn, el segon bloc d'articles tenen per epicentre temàtic la «Societat». Malgrat el pas del solipsisme del capítol precedent a la col·lectivitat d'aquest, els seus apartats i paràgrafs amaguen l'ambigüitat humana així com l'ambivalència antropològica. És a dir, la tensió entre el *páthos* i el logos, entre el *thanatos* i l'*eros*, entre l'odi i l'amor, entre la pulsio per la vida i la pulsio per la mort. En síntesi, entre el bé i el mal. Enmig d'aquesta lluita de contraris, essència de la nostra societat, l'autor sempre palesa indicis d'esperança. En referència a aquesta dualitat pròpia del tarannà humà, l'autor mostra que sempre hi ha motius de creença en millors expectatives. Tal és el cas de l'epígraf dedicat a Les Rambles. Paga la pena recordar que l'emblemàtic passeig de Barcelona fou escenari de la tragèdia d'un atemptat múltiple i mortal i, mesos més tard, albergà l'acolorida i alegre celebració de la diada de Sant Jordi, tot mostrant que, per bé que

no es pot oblidar el dolor de les víctimes d'aquell malaurat episodi del disset d'agost de 2017, la festa ens ajuda a prendre força per cicatritzar les ferides.

Nogensmenys, l'autor també ens convida a reflexionar al voltant de la intel·ligència artificial i la híper-connexió digital característiques del nostre estil de vida, de la societat actual i de l'esperit de la nostra era. Potser la tecnologia, lluny de contribuir a comunicar-nos més amb altres persones, ens aïlla i desconnecta de la realitat, ens ajuda a defugir de la nostra intimitat i, en definitiva, del nostre ésser.

Tanca aquesta anàlisi d'una experiència sociològica que va tenir lloc a una estació de metro del centre de Washington on el cèlebre violinista Joshua Bell, vestit informalment amb texans i samarreta, començà a tocar amb un Stradivarius peces de compositors clàssics essent ignorat pel públic i transeünts que es desplaçaven d'un lloc de la ciutat a l'altre. Amb tot, Otón ens anima a considerar i valorar amb atenció les trobades inesperades, aquelles què, envoltades de quotidianitat, fan palesa l'existència de quelcom superior i sagrat. Heus aquí la proposta de pedagogia de l'atenció de que parlàvem en la presentació del llibre.

Pel que fa a l'apartat dedicat a la «Solidaritat», el tercer, posa l'èmfasi en l'autenticitat, en el virtuosisme que ha d'acompanyar la virtualitat, en la compassió que s'ha de despertar en nosaltres amb els malalts, amb els infants a qui han segrestat la seva infantesa o en les dones víctimes de la mutilació genital, contra el tràfic de persones o el *bullying*, al cap i a la fi, amb els col·lectius vulnerables. Davant això, el professor Otón afirma que s'ha de reivindicar la grandesa de la condició humana tot rebutjant la inèrcia dels comportaments socials que no garanteixen la dignitat de les persones. Cal destacar que l'autor aporta una

clarificació conceptual quan diferencia entre solidaritat i beneficència. La solidaritat gaudeix d'un tarannà més actiu, atès que no implica únicament conformar-se assumint la impotència humana davant del sofriment sinó donar-li un cop de volta a la situació i pensar com es pot combatre, ser creatius i eficaços en les solucions, traient partit del propi talent, així com de les persones a les que s'ajuda. Justament, és aquesta la clau de volta que s'ha de donar a la compassió tot intentant que s'esmeni amb solidaritat, tal i com el propi títol d'aquest apartat ens interpel·la i suggereix.

Encapçala el quart capítol el tema de la «Natura», a propòsit del qual l'escriptor ens endinsa, entre molts altres aspectes, en la problemàtica de la sostenibilitat del nostre planeta, discorre sobre què vol dir jugar amb la natura, què suposa, entre d'altres coses, gaudir del present tot menystenint el futur.

En efecte, la natura és un obsequi, un present que no sabem valorar prou i que sovint mercantilitzem o instrumentalitzem per als nostres fins immediats sense tenir en consideració el cost i repercussió dels nostres actes egoistes i malbaratadors. L'ús abusiu del plàstic, l'expressió «utilitzar i llençar», cotitzar el que és efímer, banalitzar les nostres accions sense assumir amb responsabilitat les conseqüències de les mateixes són alguns dels trets característics del nostre consumisme capitalista propi de la societat mercantilista que vivim.

Arribats a aquest punt, el professor Otón convida a una profunda meditació al voltant de la gratuïtat de la creació, de la bellesa de la fugacitat, esdeveniments que contrasten amb la nostra fragilitat i vulnerabilitat davant la magnificència de la naturalesa, a propòsit del mite de Prometeu, de la sequera –exterior i interior– que ens assola, o de la delicada i enigmàtica màgia

dels Nenúfars. Metàfores que amaguen, fi dels al tarannà, i alhora subtítol, del llibre, la mística de la quotidianitat.

A continuació, el cinquè bloc d'escrits es dedica al «Món». En realitat, es tracta d'una invitació a un viatge per racons exòtics i desconeguts del planeta, però des d'un punt de vista molt allunyat del turisme. Llocs on es pateix intensament el dolor i la guerra, on el sofriment humà o el dol es manifesten arreu i, malgrat tot, ha de prevaldre l'esperança.

Així doncs, aquesta peregrinació ens porta a la Xina post-comunista, un repte pel cristianisme; al Congo africà, on les condicions neo-colonialistes del capitalisme occidental d'explotació del preuat coltan o del petroli contrasten amb projectes altruistes i desinteressats que pal·lien les emergències humanitàries amb hospitals, escoles o centres d'acollida; a Nicaragua, on sota una aparent voluntat alliberadora s'assassinà un jove que es manifestava contra les mesures dictatorials del govern l'any 2018; i així successivament el recorregut ens trasllada a indrets com ara Veneçuela, Moçambic, Afganistan o Ucraïna.

Però, potser l'exemple més clamorós d'aquesta *tournee* pel món ens fa aturar a Iraq, territori pertanyent a l'antiga Mesopotàmia que forma part de la cartografia dels textos sagrats de l'Antic Testament. Otón ens recorda que Iraq, banyat pels rius Tigris i Èufrates, fou seu de l'idíl·lic jardí de l'Edèn (Gn 2, 14-15). Aquell vell i bell paradís bíblic fou durant molts anys, des de 2003, escenari d'un esgarriós conflicte bèl·lic incoat per la invasió d'una coalició de països encapçalats pels Estats Units fins a la seva retirada al desembre de 2011. La visita anys més tard del Papa Francesc, al 2021, fou, per l'autor del llibre, un crit d'esperança a la reconciliació dels descendents del patriarca Abraham, jueus, cristians i musulmans.

Fet el suggeridor recorregut per diferents paratges del món, el sisè capítol es dedica a l'«Església», com a comunitat de creients i poble de Déu. El primer escrit d'aquest bloc relata les dificultats superades pel poble d'Israel després del retorn de l'exili a la terra promesa darrera l'expulsió de Jerusalem a mans de Nabucodonosor. El compara, a mode d'analogia històrica, al retorn dels catòlics a la celebració sacramental a les esglésies després de la crisi i el conseqüent confinament provocat per la COVID-19. De fet, igual que el poble hebreu va reconstruir el Temple en tornar, els cristians d'arreu del món van superar la travessia pel desert i repregueren la celebració de l'eucaristia en comunitat, lloc privilegiat de la celebració comunitària de la dimensió sacramental de la fe. A partir d'aquesta metàfora del retorn de l'exili, l'autor prossegueix amb temes de pastoral i de l'acció social de la institució eclesiàstica. A tall d'exemple, podríem referir-nos al Domund, festivitat del penúltim diumenge d'octubre, en què l'església celebra el Diumenge Mundial de les Missions, que prengué especial rellevància després de la pandèmia del 2019; o la Missió de la institució catòlica que defineix l'essència i tarannà fonamental de la seva vocació universal. A saber, ésser una comunitat en permanent gest profètic d'abandonar la pròpia casa, la zona de confort, i sortir a atendre els més necessitats.

Sota l'epígraf «Celebrar» es troba un seguit d'articles que tracten des de temes litúrgics fins a festivitats i cerimònies familiars o sacramentals. Paga la pena subratllar, abans d'entrar en els diferents textos que s'inclouen en aquest capítol, que el comú denominador de tots ells és que ens remet al misteri de la Resurrecció. Dit en altres paraules, que l'Amor és més poderós que la pròpia mort, que no sucumbeix als seus efectes i gaudeix de la capacitat de traspassar l'espai i el temps, l'aquí i l'ara. És a dir, que hi ha un demà més esperançador

que l'avui, una altra Realitat més enllà de la finitud d'aquesta. Tant pel que fa al Nadal, en què es celebra el naixement del Messies; com pel que fa al Baptisme en què es purifica l'ànima del pecat original, el renéixer com a cristià; o la Pentecosta, com a despertar de la letargia del tedi existencial; o la festivitat del *Corpus Christi*, que rememora l'entrega de Jesús de Natzaret a l'últim sopar amb els seus deixebles; o la primera comunió; o la feminitat i la fecunditat que es celebra al mes marià de maig; o la Festivitat de Tots Sants són l'objecte d'atenció d'aquest recorregut, entre d'altres celebracions litúrgiques i sacramentals al llarg de l'any i de la vida. Per tot plegat, Otón ens palesa que moltes vegades aquestes cerimònies, reunions familiars o festivitats esdevenen rutinàries i, en celebrar-les periòdicament i repetidament, oblidem l'autèntic sentit i misteri de cadascuna d'elles. Millor dit, convida a una reflexió acurada per tornar a dotar-les del profund sentit de que gaudeixen, ens emplaça a no deixar-nos atrapar per la monotonía i defugir de la rutina. Dit en termes kantians, despertar del nostre somni dogmàtic per aprofundir en una lectura sagrada del quotidià.

Al costat d'això, el darrer capítol es dedica a l'«Espiritualitat» com a punt de trobada d'un mateix i fi de trajecte o, segons es miri, l'inici d'un nou començament. En aquesta línia, abans de tot, es troba un interessant text que raona sobre el fet de transcendir que posa l'èmfasi en el camí d'espiritualitat proposat per la fe cristiana. Per bé que vivim en una societat on regna la cultura del confort, on s'han assolit nivells de benestar i comoditat inimaginables en èpoques precedents, el buit interior es fa més evident i present que mai. Encara més, la insatisfacció existencial ha fet que un bon grapat de gent cerqui en les religions i la saviesa orientals el camí per trobar un sentit últim a la vida i una

font d'inspiració, menystenint les seves arrels cristianes. Sigui com sigui, l'autor s'adona que, davant aquesta situació, cal una espiritualitat que suposi l'apertura d'un mateix cap a la Transcendència, que ompli de sentit l'existència i que ajudi a descobrir que no només ens realitzem, com a persones, en relació amb els demés.

De tal faisó, l'autor convida a bastir l'espiritualitat a partir de la música, de vi-des exemplars, de pensadors, de sants o d'intel·lectuals, de sentiments i virtuts humanes i teològals. Enmig d'aquest suggeriment o exhortació, Otón es deté en la cançó *Jerusalema*, del discjòquei Máster KG junt amb la vocalista sud-africana Nomcebo, que es va convertir en un dels fenòmens més virals del darrers anys. Aquesta cançó sorgí com a himne d'esperança dels cinc continents per unir forces i vèncer a la crisi provocada per la pandèmia COVID-19. La lletra descriu Jerusalem com una ciutat celestial que està amb comunió amb Déu. El tema tracta d'aquesta ciutat israelita com un lloc fraternal per a la humanitat i des d'on mantenir la fe i l'esperança. Un lloc que, metafòricament, podria esdevenir en un espai de trobada del jovent, de l'esperança juvenívola d'un món millor, més perfecte i de major concordança universal. Convé recordar que *Jerusalema* fou un crit d'esperança convertit en fenomen viral cap a mitjans del 2020 quan un grup de joves de diferents continents proposaren el repte de pujar una coreografia al ritme de la seva melodia. En tot cas, el fenomen *Jerusalemadancechallenge* va servir per unir joves de tots els continents i països sota una mateixa veu i melodia d'aclamació de la seva il·lusió per un nou món, millor i més pacífic. Paga la pena fer notar que aquesta ciutat representa, entre molts altres aspectes, la contribució hebrea a la identitat europea i l'aparició del pensament neo-hebraic de Cohen, Rosenzweig, Buber o Lévinas, així com la importància del principi d'alteritat

que remet a la idea de l'altre que s'arriba a identificar amb Jahvé, Déu (Vilafranca i Vilanou, 2014).

Com es subratllava al principi, l'estructura de l'assaig gaudeix d'un viatge d'anada i tornada. Seguint una trajectòria cíclica, surt d'un mateix, del solipsisme del «jo» i de la interioritat, per anar a la comunitat i al món tot tornant al punt de partida, un mateix, però ple d'espiritualitat. Un camí de l'home a les coses –a la quotidianitat–, als altres, a la natura i al món, per arribar a Déu, a la plenitud espiritual des de l'interior de l'ésser humà. A mode de lliçó agustiniana, aquesta obra ens convida a buscar la Transcendència al nostre cor, tot trobant la quietud i el repòs de l'ànima que la llum de Déu ens aporta. Heus aquí la lectura pedagògica d'aquest breu però intens i magnífic volum, romandre atents a l'esdevenir, al que s'amaga rere els gestos quotidians, darrera de les tasques diàries, de les festivitats, dels indrets desconeguts del món, de la gent que ens envolta de manera immediata i la més llunyana.

Per tancar, destacar que al llarg de les seves pàgines l'autor proposa de forma transversal un pensament pedagògic en què l'atenció esdevé categoria educativa. En suma, una atenció que suposa l'acció de mirar, d'observar o de contemplar quelcom extern, però quotidià, un objecte que atregui el pensament, capti l'interès i dedicació, fent possible inclús l'oblit d'un mateix. Des d'aquest punt de vista, l'atenció gaudeix d'un component moral atès que supera l'egoisme individual. És l'Amor la condició de possibilitat per despertar la contemplació. Tal com diu el profeta Isaïes al Primer Testament, «Si no teniu fe, no us podreu mantenir fermes» (Is 7,9). En tot cas, la pedagogia de l'atenció porta inherent una certa educació moral i intel·lectual, en el sentit de desenvolupar la sensibilitat de

l'educand per saber mirar, atendre, escoltar o llegir de forma activa el seu entorn.

Respecte això, tal com ens recorden Simone Weil (2001, 2022), Edith Stein (2003) o Iris Murdoch (Murdoch, 2015; Mauri, 2018), l'acció educativa ha de centrar-se en preparar i sensibilitzar l'esperit per a què l'educand, atenent al seu voltant i cercant un objecte d'atenció –que pot ser, com el propi Otón ens proposa, un paratge natural, una obra d'art, una cançó, una novel·la, l'exemplaritat d'una persona o qualsevol objecte o fet quotidià–, sàpiga percebre els valors de veritat, bellesa o bé. No endebades, subjau així la rellevància que aquesta proposta teòrica pot tenir a l'actualitat. Al cap i a la fi, això vol dir *Despertar*.

Potser, seguint la recomanació d'aquest compendi periodístic, és hora de deixar parlar al silenci, d'aturar-nos per atendre a la manifestació i revelació del sagrat, del Transcendent on aparentment, i només aparentment, no es troba. En qualsevol cas, la lectura d'aquest excel·lent llibre ens convida a alliberar-nos del nostre arrogant jo, de l'egoisme i, d'aquesta manera, purificar la nostra mirada. Només així, l'atenció pot esdevenir categoria pedagògica. És a dir, convertir-se en *auditus fidei*, escolta activa de la fe, avantsala i condició de possibilitat de *l'intellectus fidei*, la raó creient, base tant del coneixement personal com del creixement espiritual que permet assolir la plenitud humana.

## Referències

- AAVV (1992) «Catecismo de la Iglesia Católica». *The Holy See*. Disponible a: [https://www.vatican.va/archive/catechism\\_sp/index\\_sp.html](https://www.vatican.va/archive/catechism_sp/index_sp.html) [accés:18.5.2024]
- Mauri, M. (2018) *Iris Murdoch. Una ética de la atención*. Canterano, Aracne Editrice.
- Murdoch, I. (2015) *El fuego y el Sol. Por qué Platón desterró a los artistas*. Madrid, Siruela.
- Stein, E. (2003) *Escritos antropológicos y pedagógicos. Obras Completas*. Vol. IV. Madrid, Editorial Espiritualidad / Burgos, Monte Carmelo / Vitoria, El Carmen.
- Vilafranca, I.; Vilanou, C. (2014) «Jerusalén en la historia: de la asimilación imposible al pensamiento neohebraico». *Ars Brevis: anuario de la Cátedra Ramón Llull Blanquerna*, núm. 20, p. 198-249.
- Weil, S. (2001) *Cuadernos*. Madrid, Trotta.
- (2022) *La agonía de una civilización y otros escritos de Marsella*. Edició a càrrec de Carmen Revilla. Madrid, Trotta.
- Zweig, S. (2001) *El món d'ahir. Memòries d'un europeu*. Barcelona, Quaderns Crema.